

WILLOW VERKERK

Eldologiasodás, szexuális tárgyiasítás és feminista aktivizmus

BEVEZETÉS

Lukács György az eldologiasodást 1922-ben olyan folyamatként írta le, amelynek során élőlények, személyközi viszonyok és bármely szubjektív tulajdonság dologszerű jelleget ölt. Rosi Braidotti kortárs feminista terminológiát alkalmazva úgy fogalmaz, hogy „a biogenetikus kapitalizmus opportunistai politikai gazdaságtana az árucseré és a nyereség érdekében árucikké teszi a *zoét/az Életet*, azaz a humán és nonhumán intelligens matériát”.¹ A kortárs kapitalizmusban nemcsak a munkánk, hanem bármely megnevezhető tulajdonságunk eladható árucikk a piacon. Napjainkig magyarázó erejű Donna Haraway állítása, miszerint a fehér kapitalista patriarchátus által uralt ipari társadalomból „az uralom informatikája” felé tartunk.² Nagy a kereslet az információ (vagy az adatok) uralására, ahogyan arra a képességre is, hogy értékesítsünk, módosítsunk és elfogyassunk minden élő és élettelen dolgot.

Amikor Lukács mellett érvelt, hogy az árufetisizmus a modern kapitalizmus korának problémája, előre látta azt a későkapitalizmusban rejlő lehetőséget, hogy bármilyen lehetséges alternatívát áruvá tegyen.³ Lukács gondolatai a mai napig segítenek bennünket abban, hogy megértsük, hogyan normalizálja a politikai gazdaságtan a humán szubjektumok és a személyközi viszonyok tárgyiasítását, valamint az emberi tulajdonságok potenciális piaci értékükre redukálását. Jelen tanulmány célja, hogy az eldologiasodás és a szexuális tárgyiasítás közötti kapcsolat vizsgálatának segítségével közelebb kerüljön a ké-

¹ Rosi BRAIDOTTI, *The Posthuman* (Cambridge: Polity Press, 2013), 61.

² Donna J. HARAWAY, „Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években”, ford. KOVÁCS Ágnes, *Replika* 51–52 (2005): 107–139, 119. [Donna J. HARAWAY, „A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century”, in Donna J. HARAWAY, *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, 161–162 (New York: Routledge, 1991).]

³ LUKÁCS György, „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata”, in LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*, ford. TANDORI Dezső, 147–307 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2023), 148. [Georg LUKÁCS, „Reification and the Consciousness of the Proletariat”, in Georg LUKÁCS, *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*, ford. Rodney LIVINGSTONE, 83–222 (Cambridge: MIT Press, 1971), 84.]

sőkapitalizmus nőkre gyakorolt hatásának feltérképezéséhez. Álmodhatunk egy „*posztgender*” világról, de (még) nem tartunk ott. A jelenlegi politikai gazdaságtan pedig úgy láttatja a nőket, mint akik a reprodukzív funkcióikhoz kapcsolódó, piacképes tulajdonságok kiváltságos készletével rendelkeznek. A szexuális tárgyiasítás egyszerre formálja a nőket vásárlóerővel rendelkező fogyasztókká és elfogyasztható tárgyakká.

Ha meg szeretnénk érteni, milyen kihívásokkal szembesülnek a nők a poszt-humán korban, a kizsákmányolásnak a kapitalizmus által támogatott, de azon túl is mutató társadalmi, technológiai és biopolitikai médiumait is figyelembe kell vennünk. Jelen tanulmány a feminista ágencia problémáját tárgyalja a késő kapitalizmusban, és megvizsgálja az eldologiasodás és a szexuális tárgyiasítás közötti filozófiai összefüggést. Az első részben Lukács eldologiasodás-fogalmát a kapitalista kizsákmányolás és az önelidegenedés problémájának meghatározásához szükséges, alapvető fogalomként tárgyalom. A második részben a tárgyiasítás problémáját járom körül, és Catharine MacKinnon, Elisabeth Anderson és Martha Nussbaum munkáinak segítségével vizsgálom meg a patriarchátus uralmát. A harmadik részben feltérképezem a performatív ágencia és a kiborg-feminizmus fogalmait, és Judith Butler, Haraway és Braidotti nyomán megvizsgálom a feminista aktivizmus kilátásait.

ELDOLOGIASODÁS ÉS ÖNELIDEGENEDÉS

Lukács értelmezésében az árufetisizmus és a hozzá kapcsolódó gyakorlatok megváltoztatják az érzékelésünket, és az emberi élet legmélyébe hatolnak. A világban való lét emberi módját szocioontológiai szinten, alapjaiban alkotják újra annak érdekében, hogy összhangban álljon az értéktermeléssel. A lukácsi eldologiasodással foglalkozó szakirodalom vitatott pontja, hogy a fogalom erkölcsi vagy szocioontológiai kritikát fogalmaz-e meg, vagy kell-e megfogalmaznia.⁴

Véleményem szerint az eldologiasodásnak éppen a szocioontológiai olvasata fontos a kiborg-performativitás és a feminista aktivizmus szempontjából. Így a lukácsi eldologiasodást erkölcsi kritika helyett társadalmi ontológiaként érdemes olvasnunk, mivel igazságértékű állításokat fogalmaz meg, nem csak

⁴ Két, ezzel a problémával foglalkozó kortárs tanulmány: George HULL, „Reification and Social Criticism”, *Philosophical Papers* 42, 1. sz. (2013): 49–77, <https://doi.org/10.1080/05568641.2013.774723>; Timo JÜTTEN, „What is Reification?: A Critique of Axel Honneth”, *Inquiry* 53, 3. sz. (2010): 235–256, <https://doi.org/10.1080/00201741003784606>.

polemikusakat.⁵ Ez a megközelítés lehetőséget biztosít az etikai motivációk sokszínűségére az eldologiasodás problematizálásában, és hogy Lukács gondolatait kortárs etikai és politikai kritikák tükrében olvassuk, amelyek az elidegenedés feminista felszámolását és az ágencia kérdéseit tárgyalják.

Lukács szerint az eldologiasodás alapjaiban változtatja meg az emberek elképzelését arról, hogy mit tudnak kínálni egymásnak és kapni egymástól. A „racionalizáció” folyamata tárgyiasítja az emberi tulajdonságokat, és ezek olyan dolgokká válnak, amelyeknek nincs emberi jellegük. Ennek eredményeképpen egy mechanizált életpraxis fedi el az érzelmek és az empatikus értékek világát. Az eldologiasodás annak a hegemónikus rendnek a szocio-ontológiai normalizálását jelenti, amelyben a termelés és a nyereség a legfontosabb értékek. A mechanizáció túlmutat a munkáson, és az egész társadalmat kezdi el átformálni, amikor a „szabad munkás” „munkaerejét szabadon, mint valami »birtokában lévő« árut, mint valamiféle »tulajdonában« álló dolgot bocsáthatja áruba a piacon”.⁶ Problémát jelent ugyanakkor, hogy a munkaerő és az egyéni tulajdonságok tárgyiasítása önelidegenedést eredményez. Amikor a társadalomban az árucikk válik általános mértékegységgé, saját uralma alá hajtja a tudatot, amely így egy „második természetet” fejleszt ki.⁷

Lukács számára a fejlett kapitalizmusban és az eldologiasodásban való létforma megegyezik az önelidegenedéssel, hiszen az egyén elidegenedett minden olyan tulajdonságától, amelyek korábban emberi lényé formáltak őt – személyes jelentőségük immár ahhoz az értékhez kötődik, amelyet árucikként képviselnek. Annak ellenére, hogy az eldologiasodás „minden egyes, a kapitalizmusban élő ember számára maga a szükségszerűen közvetlen valóság”,⁸ Lukács állítja, hogy a különböző osztályok nagyon eltérően tapasztalják meg ezt a folyamatot. Miközben a burzsoáziában az önelidegenedés a visszaigazolás érzését kelti, mivel ez kultúrájának ismerős terméke, amelyből haszna származik, a proletariátus úgy érzi, megsemmisül, és az önelide-

⁵ Egyetértek Honneth állításával, miszerint Lukács olyan folyamatként látja az eldologiasodást, amelynek során a társas viselkedés nem felel meg az ontológiai tényeknek. Axel HONNETH, *Reification and Recognition: A New Look at an Old Idea*, szerk. Martin JAY, ford. Joseph GANAHL (Oxford: Oxford University Press, 2008), 20, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195320466.003.0002>

⁶ LUKÁCS, „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata”, 157. [LUKÁCS, „Reification and the Consciousness of the Proletariat”, 91.]

⁷ Uo., 151. [Uo., 86.]

⁸ Uo., 293. [Uo., 197.]

genedés legelembertelenítőbb vonásain keresztül szembesül saját „tehetetlenségével”.⁹

Honneth „torzult tudatként”¹⁰ írja le azt a folyamatot, amelynek során az egyént az emberi érzések és kapcsolatok világából egy olyan világba utalják, amelyben a munkaerő, az emberi tevékenységek és tulajdonságok egyszerű, a kapitalizmusban megvásárolható és eladható dolgokként értelmeződnek. Annak ellenére, hogy nem biztos, hogy ez Lukács helyes olvasata, felvet néhány kérdést. Ha a fejlett kapitalizmusban a második természet vált az új létmóddá, merre keressük a változást? Egy korábbi, tiszta, elsődleges, „bukás” előtti állapothoz kell visszatérnünk? És ami még fontosabb: hogyan ébredünk tudatára ennek a második természetnek? Hogyan hatolhatunk át az önelidegenedés hálóján?

Lukács gondolatmenetében az eldologiasodás alakíthatatlan folyamat, amelyet a hatásait megtestesítő cselekvő nem tud megváltoztatni. Csak egy osztály, egészen konkrétan a proletariátus kollektív cselekvői buktathatják meg az árufetisizmust. Ez a megközelítés jelentősen különbözik azoktól a kortárs, többek között Butler és Haraway által kidolgozott ágencia-elméletektől, amelyek elégtelennek gondolják az osztályalapú felszabadítás elméletét. Lukács számára az aktivizmus a jelenlegi kényszerhelyzet kollektív megértésén keresztül valósul meg; a változás nem haladhat egy korábbi állapot felé, csak előremutatóan, tárgyalásokon és újrakisajátításon keresztül. Ahogyan majd látni fogjuk, Haraway is ennek a megközelítésnek az alkalmazását javasolja a kiborg-feministák számára.

Lukács eldologiasodás-fogalmának ugyanakkor vannak korlátai, ahogyan ezt be is ismeri *Bevezetés az új kiadásához* (1967) című szövegében. Lukács megkísérel „minden ideológiai jelenséget annak gazdasági alapjaira hivatkozva megmagyarázni”.¹¹ Elmulasztja figyelembe venni, hogy a hatalom politikai gazdaságtanon túli forrásaiból származó ideológiai indoktrináció egész em-

⁹ Lukács Marxot idézi: „A vagyonos osztály és a proletariátus osztálya ugyanazt az emberi önelidegenülést képviseli. De az első osztály ebben az önelidegenülésben jól érzi és igazolva látja magát, az elidegenülést *saját hatalmának* tudja, és benne egy emberi létezés *látszatát* bírja; a második osztály megsemmisültnek érzi magát az elidegenülésben, tehetetlenségét és egy embertelen létezés valóságát látja benne.” LUKÁCS, „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata”, 233. („The property-owning class and the class of the proletariat represent the same human self-alienation. But, the former feels at home in this self-alienation and feels itself confirmed by it; it recognizes alienation as its own instrument and in it possesses the semblance of a human existence. The latter feels itself destroyed by this alienation and sees in it its own impotence and the reality of an inhuman existence.” LUKÁCS, „Reification and the Consciousness of the Proletariat”, 149.)

¹⁰ HONNETH, *Reification and Recognition...*, 25.

¹¹ LUKÁCS, *History and Class Consciousness...*, xvii.

bercsoportok, így a nők vagy kisebbségi csoportok kizsákmányolásához és tárgyiasításához vezetett.¹² Ahogyan Fredric Jameson is kiemeli kritikájában, Lukács „episztemológiai elsőbbséget” biztosít a munkásosztálynak.¹³

A feminista aktivizmusnak arra van szüksége, hogy olyan módon értse meg a későkapitalizmusbeli eldologiasodást, amely lehetővé teszi a változást és egy olyan individuális ágencia létrejöttét, amely nem kizárólag osztálytudaton alapul. Haraway állítja, hogy „[a] marxizmus legtöbb változata nagyon is jól látja az uralmat”,¹⁴ de nem képesek felismerni azokat a változásokat, amelyek már megtörténtek, és még meg is fognak történni. Az a nosztalgia, amelyet Honneth idéz fel a kapitalizmus előtti, jóval „természetesebb” vagy úgynevezett „emberi” kor iránt, ironikusnak tűnhet, hiszen a nőket érintő elnyomás az idő előrehaladtával csökkent, ezek a változások pedig a kapitalista társadalomban zajlottak le. Ahogyan arra Butler is rámutat, a kapitalizmus struktúrái kitettek a társadalmi hatásoknak vagy az egyének beszédaktusainak.¹⁵ A struktúrák nem fosztják meg az egyéneket attól, hogy performatív agenciára találjanak ezekben a rendszerekben.

Annak érdekében, hogy megértsük a nők különleges helyzetét a későkapitalizmusban, feminista írók egy másik csoportja felé kell fordítanunk a figyelmünket, akik életpraxisként értelmezik a női szexuális tárgyiasítás következményeit.

FEMINISTA PROBLÉMÁK: SZEXUÁLIS TÁRGYIASÍTÁS ÉS ELDOLOGIASODÁS

Lukács kapitalizmuskritikájában a nők – ahogyan a férfiak is – elszenvedik a kapitalizmus elembertelenítő hatásait. Ugyanakkor a nőket ezen túlmenően korlátozzák a férfidominancia ideológiai struktúrái is, amelyek kihasználják a női szexualitást. „A feminizmus számára a szexualitás az, ami a marxizmus

¹² Honneth kritizálja Lukácsot, mert állítása szerint Lukács az eldologiasodást kizárólag gazdasági körülmények eredményeként határozza meg. Lukácsot „strukturális vaksággal” vádolja, amely „abból az előítéletből táplálkozik, hogy kizárólag gazdasági erők vezethetnek emberek emberi tulajdonságainak eltagadásához. Lukács egyáltalán nem igyekezett ismereteket szerezni azokról az ideológiai meggyőződésekről, amelyek egész embercsoportok deperszonalizációjához, és így egyszerű dolgokként való értelmezésükhöz vezettek. Kizárólag a kapitalista árucserének a társadalmi aktorok viselkedésére gyakorolt hatásaira fókuszált, és így képtelen volt számot vetni az eldologiasodás bármely más társadalmi forrásával.” HONNETH, *Reification and Recognition...*, 78.

¹³ Fredric JAMESON, *Valences of the Dialectic* (London: Verso, 2009), 214.

¹⁴ HARAWAY, „Kiborg kiáltvány...”, 128. [HARAWAY, „A Cyborg Manifesto...”, 172.]

¹⁵ Judith BUTLER, „Performative Agency”, *Journal of Cultural Economy* 3, 2. sz. (2010): 147–161, 148–149, <https://doi.org/10.1080/17530350.2010.494117>.

számára a munka: az, ami a leginkább sajátod, de amit a legteljesebb módon eltulajdonítanak”¹⁶ – írja Catharine MacKinnon. Azok a kihívások, amelyekkel a nők szembesülnek, különböznek a férfiak elé állított akadályoktól, mivel a szexualitás áruvá tételéhez kapcsolódnak, ezt célozzák. Habár az 1982-es MacKinnon-szöveg születése óta számottevő változások történtek, a kurrens politikai gazdaságtan, amely továbbra is törekszik a legpiacképesebb emberi tulajdonságok kizsákmányolására, megőrizte a patriarchális érdeklődést a szexualitás eltárgyiasítása és a reprodukzív munka iránt. Emellett a nagy mennyiségű tőkét termelő, egyre inkább medikalizált kozmetikai ipar által támogatott kívánatosság esztétikája abból indul ki, hogy a nők értéke a férfiak tekintetében megkonstruálódó szexuális vonzerőben rejlik. A férfiak és a nők között uralkodó szexuális egyenlőtlenség azzal jár, hogy a kapitalizmusban a nőknek más jellegű lehetőségeik vannak az ágenciára. Így az eldologiasodás feminista megértésére van szükségünk, amely figyelembe veszi ennek a folyamatnak a szexuálisan tárgyiasító jelenségeit is.

MacKinnon állítja, hogy – hasonlóan a munkásokhoz, akiknek az osztálytudata munkájuk kihasználásán keresztül szilárdul meg – a nőket saját szexualitásuk férfiak általi kihasználásán keresztül határozzák meg biológiai nemként.¹⁷ Szexualitásuk tárgyiasításával uralkodnak a nőkön, ők azonban ironikus módon egyfajta személyes jelentőséget nyernek ebből a tapasztalattól. A szexuális tárgyiasítás azt az „igazságot” teszi természetessé, hogy a nők szerepe az, hogy szexuálisan vonzóak legyenek, vagy azzá váljanak a férfiak számára. „A tárgyiasítás a nők életének nem kizárólag pszichológiai, viselkedéssel vagy ideológiai, hanem materiális valóságává teszi a szexualitást.”¹⁸ A szexuális eltárgyiasítás a patriarchális befolyás szocioontológiai normalizációját is magában foglalja, amelynek során a nők számára a vonzerő válik a legfontosabb céllá. MacKinnon nyomán – azokhoz a munkásokhoz hasonlóan, akik egy eltorzult életpraxisban élnek – a nők szexuális jegyeiket saját identitásuk alkotóelemeinek tartják, és elidegenednek egy olyan létmódtól, amely más tulajdonságaikat értékeli. Ez az eldologiasodás egy formája. Ugyanakkor a női szexuális vonzerő egy olyan útként is értelmeződhet, amely nagyobb szabadságot biztosít. Csereeszköz, egy árucikk, amelyhez női terméke-

¹⁶ Catharine MacKinnon, „Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 7, 3. sz. (1982): 515–544, 515, <https://doi.org/10.1086/493898>.

¹⁷ Uo., 516.

¹⁸ Uo., 539.

ken keresztül lehet hozzájutni, vagy egy olyan tulajdonság, amelyet a nő saját személyében hordoz, hogy aztán eladja azt a piacon.¹⁹

A női szexualitás és a reprodukív funkciók használatát igénylő munka a leginkább kitett a kapitalista politikai gazdaságtan eldologiasító és kizsákmányoló tendenciáinak – mindamelllett, hogy fontos lehetőség rejlik benne a politikai változásra. Hasonlóan Honneth Lukács-értelmezéséhez, Anderson nyomán a szexualitáshoz és a reprodukív funkciókhoz kapcsolódó női munka piaci értékének meghatározása egyet jelent azzal, hogy árat rendelünk a munkához, és így csökkentjük annak emberi értékét. Ez a nőknek olyan érdemeket tulajdonít, amely nem tükrözi „valódi” értéküket. Anderson véleménye szerint a nőket dolgokká alakítják, használatukért értékelik ahelyett, hogy elismernék emberi méltóságukat.²⁰ Anderson kantianus érveléssel igazolja a használattal kapcsolatos erkölcsi problémákat, amikor azt állítja, hogy „a használat az értékelés alacsonyabb rendű, személytelen és kizárólagos módja. Olyan magasabb rendű értékelési módokkal állítható szembe, mint a tisztelet. Valamely dolog egyszerű használata megegyezik azzal, ha azt teljesen alávetjük a használó céljainak, a dolog belső értékeinek figyelembevétele nélkül.”²¹

Anderson a szexmunka legalizálása ellen érvel. Állítása szerint ha a szexet áruba bocsátják, csökken, ami „emberi és jó a szexualitásban,” valamint elvész a szexualitás ajándékjellege, amelyet kölcsönös elismerésen és vonzalmon keresztül osztanak meg egymással a felek.²² A szexmunkás autonómiáját fenye-

¹⁹ MacKinnon érvelése szerint így válik a női vonzerő áruvá: „Az árucikk értékéhez hasonlóan a női szexuális vonzerőt is fetiszizálják: úgy tűnhet, mintha ez a tárgy saját tulajdonsága lenne, spontán és inherens, független attól a társadalmi összefüggéstől, amely létrehozza, és attól az erőttől, amely igényt formál rá.” Uo., 540. MacKinnon emellett érvel, hogy az eldologiasodás kényszere mindenhol jelen van, a nők számára ez saját valóságuk. Uo., 542.

²⁰ Elizabeth ANDERSON, *Value in Ethics and Economics* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), 8–10.

²¹ Uo., 144. Anderson emellett érvel, hogy a női munka áruvá tétele, mint például a béranyság és a prostitúció tiszteletlen a nőkkel szemben, és sérti autonómiájukat. Állítása szerint egy nő akkor autonóm, ha „magabiztosan tud saját ura lenni olyan alapelvek és értékek alapján, amelyeket reflektáltan támogat”. Uo., 142. Az autonómiát ugyanakkor befolyásolhatják és potenciálisan veszélyeztethetik „függőségek, kényszerek, fóbiák és más neurozisosok, amelyek olyan módokon befolyásolhatják az adott személyt, amelyeket ő nem tud reflektáltan támogatni”. Uo. Ezen túlmenően Anderson emellett érvel, hogy külső forrásokból származó, az uralkodást és a megőrzést létrehozó társadalmi rendszerek is alááshatják az autonómiát. Uo. Állítása szerint a reprodukív munka vagy az egyén szexualitásának áruba bocsátása hatást gyakorol a női autonómiára, elsősorban azért, mert sok esetben, akár minden alkalommal kényszer hatására valósul meg.

²² Uo., 154.

getik, mivel „aláveti magát a férfi utasításainak,”²³ és „saját személyes igényeit”²⁴ figyelmen kívül hagyva felhasználhatóvá válik; vagyis a vásárló kisajátítja a szexmunkás szexualitását anélkül, hogy gondolna emberi mivoltára. Anderson szerint a szexmunka minden nő méltóságát fenyegeti azáltal, hogy elnézi a nők iránt tanúsított tiszteletlen viselkedést. Érvelésében így az állam indokoltan tiltja be a szexmunkát.²⁵

Anderson szexmunka elleni érveiben felfedezhetünk néhány szembeötlő problémát. Hasonlóan Honneth Lukács-félreértelmezéséhez, feltételezi, hogy van egy sokkal „természetesebb” állapot, amelybe visszatérhetünk, és hogy azok a nők, akik nem végeznek szexmunkát, „tiszták”. Ebben a megvilágításban a szexmunka egy jobb állapotból való bukásként értelmeződik. Anderson feltételezi, hogy a szex „ajándékából” egyenlően részesülnek a férfiak és a nők, ugyanakkor nem veszi figyelembe, hogy azok a kényszerítő tényezők, amelyek jelen vannak a szexmunkában, és amelyek jelenlétét a férfidominancia elősegíti, megjelennek a házasságban és más legális szexuális kapcsolatokban is. Anderson nem veszi megfelelően figyelembe, hogy a szexmunkával kapcsolatos problémák mélyebb intézményes és társadalmi problémákban gyökereznek, amelyek a szexuális egyenlőtlenséggel állnak kapcsolatban. Az elembertelenítő szerepek, amelyek uralkodóak minden férfiak és nők közötti – illetve azonos nemű párok közötti – szexuális kapcsolatban, és amelyek súlyosbodnak a szexmunkában, olyan patriarchális és puritán értékek által strukturáltak, amelyeket a kapitalizmus által létrehozott problémákon túl is figyelembe kell vennünk. Ahogyan azt feminista szexmunkások írásai is alátámasztják, a beleegyezésen alapuló szerződéses tárgyalások részét képezik a szexmunkához köthető kapcsolatoknak, de a szexmunka jogerős betiltása és a puritán attitűdök csorbíthatják a beleegyezés lehetőségfeltételeit. A szexmunkásokhoz való tiszteletlen viszonyulás általában a szexualitást övező szégyenkezés eredménye, és azon nők ellen irányuló harag, akik saját maguk határozzák meg szexualitásukat.²⁶

A szexmunkát azért hoztam fel példaként, mert Anderson elemzése kiválóan bemutatja, hogy mi a probléma azzal, ha egy szexuális tárgyiasításhoz kapcsolódó feminista problémát egy olyan intézményes és elméleti keretben közelítünk meg, amely nem kapcsolódik hozzá, vagy nem veszi figyelembe azokat a nőket, akik ebben élnek. Míg Anderson úgy gondolja, hogy az intéz-

²³ Uo., 156.

²⁴ Uo., 154.

²⁵ Uo., 156.

²⁶ Lásd Carol QUEEN, „Sex Radical Politics, Sex-Positive Thought, and Whore Stigma”, *Whores and Other Feminists*, szerk. Jill NAGLE, 125–135 (New York: Routledge, 1997).

ményes rend megváltoztatásával, kívülről kell megközelíteni a problémát, más feministák felismerik, hogy az aktivizmus belülről történik, ennek pedig része a tudatosság növelése.²⁷ Így elengedhetetlen beszélgetést kezdeményezni és együttműködni szexmunkásokkal, hogy az ő álláspontjukat is figyelembe vegyük. Az atyáskodó szabályozások hatástalanok. A valódi segítség az, ha meghallgatjuk tapasztalataikat, biztosítjuk számukra a megfelelő támogatást, hogy munkájuk biztonságos és önmegerősítő (*empowering*) legyen, valamint kilépési stratégiát ajánlunk azoknak, akik szeretnének kiszállni. Azt is fontos figyelembe venni, hogy a szexmunkásként dolgozó, politikailag tudatos nőknek mekkora hatalmuk van abban a tekintetben, hogy megváltoztassák a szexualitással kapcsolatos megbélyegző álláspontokat.²⁸

A női szexuális tárgyiasítás különböző fokozatai egy skálán helyezkednek el – ennek legkendőzetlenebb megvalósulását a szexiparban láthatjuk. A szexmunka nehéz témájának ismertetésével arra szerettem volna rámutatni: még ha úgy is tűnik, hogy a női szexuális tárgyiasítás átvette az uralmat az egyén életvilága fölött, ez nem zárja ki az ágencia lehetőségét, és nem is eredményezi szükségszerűen, hogy a nőtől megtagadják emberi mivoltát. A nőket érintő szexuális tárgyiasításnak káros és felszabadító aspektusai egyaránt vannak, és egy pontos leírásnak mindkét oldalt figyelembe kell vennie.²⁹ Habár a nőket korlátozza az önelidegenedéshez hozzájáruló szexuális tárgyiasítás, mivel formálja az értékeiket és a törekvéseiket arra, hogy vonzóak legyenek a férfitekintet számára, a tárgyiasítás nem minden formája káros vagy rossz. Fontos figyelembe vennünk a kontextust, mivel egyes esetekben a tárgyiasítás tapasztalata a szexuális élet élvezetes aspektusa,³⁰ valamint önként választott bevételi forrás vagy politikai változás színtere. Nussbaum megállapítja, hogy bár erkölcsileg elfogadhatatlan, hogy eszközzé tegyünk egy másik embert, elfogadható, ha az eszközzé tétel egy olyan kontextusban történik, amely jóváhagyólag viszonyul a másik emberi mivoltához.³¹ Egy Nussbaumot meghaladó feminista szexmunkás perspektívájából bizonyos nők számára a nagyobb

²⁷ MACKINNON, „Feminism, Marxism...”, 520.

²⁸ Queen az aktivista szexmunkás szerepét így foglalja össze: „Támogatjuk ügyfeleink küzdelmét a hagyományos maszkulin szexualitás ellen, hogy átlépjük a maszkulin határokat, és lázadjunk a saját szextől való félelmünk által létrehozott merev korlátok ellen.” Állítása szerint a szexmunkások tanítóként vannak jelen ügyfeleik és egymás életében annak érdekében, hogy megkérdőjelezzék a szexuális identitásról és a szexuális gyönyörről alkotott normatív fogalmainkat. QUEEN, „Sex Radical Politics...”, 134–135.

²⁹ Ahogy erre Martha Nussbaum is utal, lásd a jelen számban Réz Anna tanulmányát.

³⁰ Martha NUSSBAUM, „Objectification”, *Philosophy & Public Affairs* 24, 4. sz. (1995): 249–291, 251, <https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1995.tb00032.x>.

³¹ Uo., 289.

ágencia felé vezető út lehet, ha megtanulják, hogyan játsszák el a tárgyiasítást iróniával, hogyan nyerjenek belőle erőt (*self-empowerment*), vagy hogy egy szexpozitív megközelítéssel miként destigmatizálják a női szexualitást.³² Annak érdekében, hogy megértsük, pontosan mi az a performatív ágencia, és hogyan ismétli, utánozza és kérdőjelezi meg a későkapitalizmus normatív rendszereit, Butler, Haraway és Braidotti szövegeit hívom segítségül.

PERFORMATÍV ÁGENCIA ÉS POSZTHUMÁN FEMINIZMUS

Haraway szerint a feministák és a marxisták hibáznak, amikor hierarchikus dualizmusok, morális felsőbbrendűség, a természet vagy az ártatlanság perspektívájából kívánnak forradalmi alanyt létrehozni.³³ Lukácsnak a proletariátus aktivista potenciáljáról szóló elképzelése azonban közelebb áll Haraway kiborg-feminizmus-fogalmához, mint gondolnánk. Egyetértenek abban, hogy a későkapitalizmusnak kell a kiindulópontnak lennie azok számára, akiket a leginkább elembertelenít, hogy a kísérletezésen és az újrakiszajátításon keresztül lépjenek a jövőbe. Az egyéni ágenciára és a progresszív politikai cselekvésre való törekvés magában foglalja, hogy megtanuljuk használni a hegemon rend nyelveit és eljárásait, ezeket pedig olyan szatirikus módon hajtsuk végre, hogy azt alapjaiban forgassuk fel. Braidotti szavaival: „A poszthumán feministák a felforgatást nem ellen-identitások létrehozásában ragadják meg, hanem az identitások egyszerű kimozdításában úgy, hogy kiforgatják a szexualizált, rasszizált és naturalizált kölcsönhatások egységesített mintázatait.”³⁴

Braidotti és Haraway gondolatmenetébe illeszkedve Butler elemzése is megkérdőjelezi Lukácsnak azt a gondolatát, hogy az egyén nem képes belülről jelentős változást előidézni. Butler amellet érvel: a piac nyitott rá, hogy számos különböző tényező alakítsa, többek között társadalmi intézmények és jelentésstruktúrák, egyéni beszédaktusok és technológiai hálózatok.³⁵ A világban való lét sajátos módjainak szocioontológiai naturalizációja – akár nőként, akár munkásként – egy performatívan létrehozott piac terméke, amely olyan folyamatossággal ismétlődik, hogy látszólag kevés változatnak enged

³² Lásd Nina Hartley tárgyiasítás-leírását egy szexmunkás perspektívájából: Nina HARTLEY, „In the Flesh”, in *Whores and Other Feminists*, szerk. Jill NAGLE, 57–65 (New York: Routledge, 1997). Lásd más feminista szexmunkások történeteit is ebben a gyűjteményben.

³³ HARAWAY, „Kiborg kiáltvány...”, 131. [HARAWAY, „A Cyborg Manifesto...”, 176.]

³⁴ BRAIDOTTI, *The Posthuman*, 99.

³⁵ BUTLER, „Performative Agency”, 148–150.

teret.³⁶ A performatívumok mint ismétlődések azonban elkerülhetetlenül magukban hordozzák a kudarcot, mivel nem egymás pontos másai.³⁷ A későkapitalizmus hanyatló, de sokoldalú karaktere, „amely az áruvá tétel érdekében különbözőségeket hoz létre”,³⁸ magában foglalja, hogy nyitott a manipulációra és a változásra. A performatív ágencia butleri fogalmának értelmében az emberek rátalálhatnak a formálhatóságra a szexista, rasszista és homofób hegemon rendben, így ágenciájuk kifejtésével felidézhetik és áthághatják a rendszer eldologiasító gyakorlatait. Butler kijelenti, hogy „a performativitás egy olyan pozitívizmust ellenpontoz, amely eleve behatárolt fogalmakkal dolgozik azzal kapcsolatban, hogy hogyan definiáljuk a társadalmi nemet, az államot és a gazdaságot”.³⁹

Létfontosságú azonban szem előtt tartani, hogy a későkapitalizmus hatásai burjánzóak és a legtöbb esetben nem erkölcsileg vezéreltek. „A későkapitalizmus a deterritorializált különbözőségeket sokszorosítója, amelyeket az »új, dinamikus és alku tárgyát képező identitások« címén és a fogyasztási cikkek végtelen választékaként dobozolnak be és adnak el. Ez a logika a mennyiségi lehetőségek elburjánzását és vámpírszerű fogyasztását indítja be.”⁴⁰ Jelen társadalmunk tehát nemcsak lehetővé fogja tenni a performatív ágencia és kiborgszemélyiségek megjelenését, de meg fogja tanulni azt is, hogyan tegye áruvá őket. Újra fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy az, amit belső erőként (*empowerment*) érzékelünk, nem egy újabb formája-e az árufétisnek, amely állandósítja az önelidegenedést.

Haraway úgy látja, hogy a világ drámaian átalakul egy ipari és szerves elrendeződésből egy olyan polimorf világrendbe, amelyet az információ dominanciája ural. Ebből az állapotból nincs visszaút, sem ideológiai, sem materiális szinten.⁴¹ Az embereket egyre inkább a statisztika és az előrejelzés eszközeivel sorolják rendszerekbe; megszűnnek „szentek lenni önmagukban”.⁴² Napjainkban a tőke – ahogyan azt számos közösségimédia-felület is mutatja⁴³ – magában foglalja az emberi információk adattárolóit a genetikus

³⁶ Uo., 149.

³⁷ Uo., 153.

³⁸ BRAIDOTTI, *The Posthuman*, 58.

³⁹ BUTLER, „Performative Agency”, 147.

⁴⁰ BRAIDOTTI, *The Posthuman*, 58.

⁴¹ HARAWAY, „Kiborg kiáltvány...”, 119. [HARAWAY, „A Cyborg Manifesto...”, 161–162.]

⁴² Uo., 120. [Uo., 163.]

⁴³ Braidotti hasonló következtetésre jut: „Napjainkban a valódi tőkét az egyének biogenetikus, neurális és mediátikus információit tartalmazó adatbankok jelentik, ahogyan ezt a Facebook sikere egy jóval hétköznapibb szinten illusztrálja.” BRAIDOTTI, *The Posthuman*, 61.

információktól a fogyasztói tendenciáig. A nyereséget pedig olyan információk birtoklásából halmozzák fel, amelyeket korábban személyes információként kezeltünk. Míg Haraway jelenlegi politikai gazdaságtanunkat az uralom informatikájának nevezi, Braidotti biogenetikus kapitalizmusról beszél, mivel ez a rendszer „befektet és nyereséget halmoz fel minden élőlény tudományos és gazdasági ellenőrzéséből, valamint áruvá tételeből”.⁴⁴ „Nők, állatok, növények, gének és sejtek”⁴⁵ nemzőképességét használja ki, és korlátlan a vásárlás, valamint az eladás lehetősége. Az aktivizmusnak jelenleg számolnia kell azzal a kihívással, hogy azt az uralmat, amely ellen küzdenie kell, nem lehet egyetlen okra visszavezetni, ahogyan azt a korai feministák és marxisták gondolták, hanem számos különböző okot kell számba venni.⁴⁶ Ennek értelmében az aktivizmus nem működhet úgy, ahogyan korábban gondoltuk, és meg kell tanulnunk, hogyan közelítsük meg a változást különböző perspektívákból – akkor is, ha ezek még befejezetlenek és tökéletlenek.

Haraway egy új „énként” („szelfként”) határozza meg a kiborgot, egy olyan társadalmi-feminista politika mintájaként, amely a bio- és a kommunikációs technológiákra támaszkodva, valamint az információ formálásán keresztül valósítja meg a testek és a társadalmi viszonyok újraalkotását.⁴⁷ Azt állítja, hogy a kiborg koncepciója transzformatív és politikai potenciált hordoz magában, hiszen a modern gépszerkezet mobilitásán, fluiditásán és mindenhol jelenlétében keresztül megkérdőjelezi az Úr mindenütt jelenvalóságát és spiritualitását.⁴⁸ „A kiborg-egységek irtózatossak és törvénytelenek; jelenlegi politikai körülményeink között aligha reménykedhetünk erőteljesebb, az ellenállás és az átstrukturálás céljaira alkalmasabb mítoszokban.”⁴⁹ Az aktivizmus politikai potenciálja nem abban áll, hogy valaha létezett egy előzetes teljesség vagy természetes állapot, hanem „azon eszközök megragadása révén [születik meg] melyekkel megjelölheti a világot, amely őt másként jelölte meg”. Ezek az eszközök a történetek újramesélését célozzák annak érdekében, hogy kimozdítsák a naturalizált identitásokat és a hierarchikus dualizmusokat.⁵⁰ Haraway állítása szerint a technológiai kultúra segít abban, hogy felnyissuk a korábban privilegizált dualizmusok hierarchiáit, mivel az organikus és a mechanikus közötti határok jóval cseppfolyósabbá váltak. Az

⁴⁴ Uo., 59.

⁴⁵ Uo., 95.

⁴⁶ HARAWAY, „Kiborg kiáltvány...”, 118. [HARAWAY, „A Cyborg Manifesto...”, 160.]

⁴⁷ Uo., 121. [Uo., 164.]

⁴⁸ Uo., 111. [Uo., 153.]

⁴⁹ Uo., 113. [Uo., 154.]

⁵⁰ Uo., 130. [Uo., 175.]

ember és az állat, a férfi és a nő, a valós és a virtuális, valamint „az önfejlesztő [és a] külsőleg tervezett”⁵¹ közötti határok fedésbe kerülnek egymással.

Haraway és Butler kritizálják azt a gondolatot, hogy a nők (*women*) mint kategória mobilizálható lenne. Érvelésüket arra alapozzák, hogy a „nő” („*female*”) nem egyértelműsíthető. Ahelyett, hogy valamilyen „természetes” azonosítást keressünk emberek között, mint a társadalmi nem, az osztály vagy a rassz, Haraway amellet tör lándzsát, hogy koalíciókra, politikai rokonságra és összetartozásra van szükségünk. Ha ez nem valósul meg, „[a] feminizmus taxonómiái ismeretelméleteket hoznak létre azzal a céllal, hogy kordában tartsák a női tapasztalat hivatalos verziójától való elhajlásokat”⁵² – ahogyan az Anderson szexmunka-értékelésében is megmutatkozott. Amennyiben a nőket egy politikai csoportként értelmezzük, az értelmezés annyiban problematikus, hogy szükségszerűen arra törekszik, hogy egy zászló alatt összesítse nők sokszínű tapasztalatait. Ezáltal elmulasztja elismerni e tág kategória változatos és megkerülhetetlen érdekeit. Végül egyetlen feminista hanggá asszimilálja a többhangú diskurzust anélkül, hogy elismerné ezt az eljárást.⁵³ Ezzel az érveléssel Haraway a feminista diskurzuson belüli jelentős, a mai napig releváns problémára hívja fel a figyelmet: a nők jobban kötődnek társadalmi osztályukhoz és kulturális háttérükhöz, mint más nőkhöz. A fehér feministák például – legyenek akár szocialisták, akár liberálisok – nem vették figyelembe többek között a színes bőrű nők, a transzneműek és a szexmunkások érdekeit. Haraway úgy látja, hogy a feministák tévedtek, amikor „az uralmat egyetlen okra akart[á]k visszavezetni forradalmi hang[ju]k biztosítása érdekében”.⁵⁴ (Ahogyan Lukács is tévedett, amikor kizárólag a burzsoáziára koncentrált.) Az a feltételezés, hogy az uralom egyetlen okra vezethető vissza, valójában szintén az eldologiasodás egy formája.

Egyetértek azzal, hogy a „nő” („*woman*”) esszencialista megközelítésének támogatása nem ismeri fel a női hangok többhangú karakterét, és elnyomja a nők egyéni sajátosságait és ellentmondó érdekeit.⁵⁵ Ha azonban arra kérdezünk rá, hogy a későkapitalizmus hogyan hat a nőkre, a kérdéssel nem azt érjük el, hogy a „nő” limitált kategóriáját még inkább korlátozzuk. Inkább

⁵¹ Uo., 110. [Uo., 152.]

⁵² Uo., 115. [Uo., 156.]

⁵³ Haraway ellenvetése a marxista és szocialista nézőpontokkal szemben az, hogy egyesítik a „többhangú” különbözőségeket, amelyek „az antikolonialista diskurzusból és gyakorlatból láthatóvá” váltak, és totalitásként mutatják fel magukat, ahelyett, hogy elismernék, elemzéseik csak részlegesek. Uo., 118. [Uo., 159–160.]

⁵⁴ Uo. [Uo., 160.]

⁵⁵ Uo. [Uo.]

segít megértenünk, hogy az emberi élet piaci áruvá tételének és a férfidominancia szexuálisan tárgyiasító erejének összessége hogyan formálja az állam által nőként elismert egyéneket. A szexuális különbségek sarkított formái a mai napig jelen vannak, és továbbra is aktívan meghatározzák az életünket. Ezzel nem azt szeretném feltételezni, hogy van egy általános életpraxis, amelyben minden nő osztozik, vagy hogy létezik egyetlen női nyelv, amelyet mindannyian beszélhetünk. Ugyanakkor amint megértjük, hogy milyen szerepet foglalnak el a jelentés ideológiai rendszerei az önelidegenedés támogatásában, megtanulhatjuk leépíteni ezeket a hatásokat, és új „összeolvadások”⁵⁶ vagy új performatív lehetőségek létrehozására fordíthatjuk őket a későkapitalizmusban. A gépek, az állatok, valamint minden ember nemi szerepe és szexualitása innovációs forrást biztosít a feminista kiborgok számára. Haraway véleménye szerint a jelenben nem az a feladatunk, hogy rájöjjünk, mi a hamis tudat, és mi a tiszta tudat. Az én véleményem az, hogy továbbra is rá kell kérdeznünk arra, hogyan tudjuk mérsékelni az önelidegenedést a későkapitalizmusban azáltal, hogy proaktívan megtanuljuk felhasználni az új „örömök[et], tapasztalatok[at] és a játékszabályok megváltoztatására jó eséllyel pályázó erő[et]”⁵⁷ a dolgok hegemonikus rendjének megváltoztatása érdekében.

A tanulmány bővített változata eredetileg *Eldologiasodás, szexuális tárgyiasítás és feminista aktivizmus (Reification, Sexual Objectification, and Feminist Activism)* címmel jelent meg *A tőke bűvöletében: Eldologiasodás és spektakulum (The Spell of Capital: Reification and Spectacle)* című kötetben. [*The Spell of Capital: Reification and Spectacle*, szerkesztette Samir GANDESHA és Johan Frederik HARTLE, 149–162, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017, <https://doi.org/10.5117/9789089648518>.]

Fordította: TARNAI CSILLAG

HELIKON

⁵⁶ Uo., 128. [Uo., 173.]

⁵⁷ Uo. [Uo.]